

Od staroslovanskega Svarožiča/Radogosta do slovenskega Kresnika

Zmago Šmitek

Posvečeno Nikolaju Mikhailovu

The mythological figure of the god Svarožič/Radogost is known from relatively recent sources dating from the period from the eleventh to fourteenth century. These sources suggest that eastern and western Slavs venerated him as the deity of fire, Sun and war, and ethnological and linguistic data point to his presence in the territory of southern Slavs as well. Since the name and the function of Svarožič/Radogost is so widespread, a more detailed explanation is needed, based both on the etymological research of François Cornillot and an analysis of Slovene folk songs about a young prince joining his worshippers during midsummer festivities. The Slovene oral tradition of the royal hero Kresnik can also be included within this conceptual framework

Iz ruskega verskega besedila *Slovo nekoga hristoljubca* iz 14. stoletja nam je znano, da so stari Rusi molili k ognju, ki so ga imenovali Svarožič. V slovanskem prevodu Malasove kronike (12. stoletje) je bil primerjan s starogrškim Hefajstom. Kot sin Svaroga pa je med Rusi nosil tudi vzdevek sončni Dažbog (Ipatijevski rokopis, 12. stoletje). Svarožič je bil tudi glavno božanstvo polabskih in baltskih Slovanov. Med njimi omenja kult Svarožiča sveti Bruno v pismu Henriku II. (leta 1008) z imenom *Zuarasic*, za njim pa Thietmar iz Merseburga v svoji Kroniki (*Chronicon* 6.23, pred letom 1018) kot toponim *Zuarasici*, ki je označeval svetišče boga Svarožiča. Sveti Bruno je v svojem zapisu postavil nasproti »hudiču Svarožiču« svetega vojščaka Mavricija kot vodjo krščanskih svetnikov, kar bi lahko pomenilo, da je Svarožič veljal v svojem slovanskem okolju za voditelja nebesne vojske. V svetišču v Retri naj bi mu žrtvovali glave premaganih nasprotnikov, nataknjene na kopja¹.

Po zgodovinskih pričevanjih je bil Svarožič med Slovani znan in čaščen tudi z imenom ali vzdevkom Radogost ali Radigost. Adam iz Bremna je med leti 1074 in 1076 zapisal teonim Redigast (*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* 2.21). Helmold pa je v letih med 1164 in 1168 uporabil ime Radigast (*Chronica Slavorum* 1.21). Ime tega božanstva, povezanega z ognjem, pa ni bilo znano le Slovanom ob Odri in Labi, pač pa ga kot osebno ali krajevno ime odkrijemo tudi na obsežnem ozemlju od Poljske in Češke do Srbije in Rusije:

¹ V. V. Ivanov, V. N. Toporov, Svarog, Svarožič, v: *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*, Svetlana M. Tolstoj in Ljubinko Radenković (ur.), Beograd 2001, str. 484-485; Aleksandar Loma, Svarog, Svarožič, v: *Slovenska mitologija...*, str. 485.

Radgost – poljsko osebno ime
Radhost, Radohost – staročeško osebno ime
Radogost – srbsko in hrvaško osebno ime, 13.-14. stoletje
Radogost' – starorusko osebno ime z območja Novgoroda
Radogošča – staroukrajinsko osebno ime
Radhoš' – toponim na severnem Moravskem
Radogošta, Radohostice ipd. – srbski in hrvaški toponimi
Radogoša – toponim v Kosturskem (Bolgarija)
Radogošč' – ruski hidronim v porečju Dnjepra v Orlovskem okrožju
Radogošča – ruski hidronim na območju Pripjata².

Za našo razpravo je pomembno, da je bilo osebno ime Radogost znano tudi našim prednikom. To je bilo ime moža (zapisano kot *Radagozt*), ki je okoli leta 975 živel v Belanski dolini na Koroškem, v krajih ob reki Zilji, ki so bili šele v zadnjem stoletju ponemčeni. Arhivski viri iz tega časa poročajo, da je freisinški škof Abraham dobil od plemenitega klerika Ruodharja nekaj kmetij na Beli (Zgornja Bela/Obervellach), med imetniki le teh pa nastopa tudi Radogost³. Že Anton Tomaž Linhart je v 18. stoletju iz Radogostovega imena izvajal hidronim Radovna (pritok Save) in toponima Radovljica in Rodne, čeprav je iz prvih dveh imen mogoče sklepati samo na osnovo Rado-⁴. V oronimu Ragodost v Bosni, v bližini hriba Perun pri Varešu, nastopa metateza, ki je verjetno tabuistično motivirana⁵. V takšnih primerih bi že lahko dopuščali simbolični in sakralni pomen imena tudi pri južnih Slovanih.

Na blejskem otoku naj bi po lokalnem ljudskem izročilu stalo nekakšno pogansko svetišče, tam pa so bili kasneje odkriti tudi staroslovanski grobovi. Morebiti je prav ljudski glas v drugi polovici 18. stoletja spodbudil Franca Antona Breckerfelda k zapisu o Radogostovem templju na blejskem otoku, do katerega naj bi čez jezero vodilo leseno mostišče. Podatek je povzel Anton Linhart v *Poskusu zgodovine Kranjske*⁶. Ker pa je bila Breckerfeldova »formulacija enaka kot že prej pri Valvasorju za opis Radegastovega svetišča v Retri na Pomorjanskem, gre najverjetneje za samovoljno /.../ priredbo⁷.

Na Slovenskem se je ohranilo tudi nekaj krajevnih imen z osnovo –Svar. Takšni sta krajevni imeni Svarje in Svarošek ter vodno ime Svarina. Krajevno ime Sromlje (leta 1309 *Swaromel*) je prvotno označevalo prebivalce Svaromovega naselja⁸. Vas Verače pri Podčetrtku se je v arhivskih virih iz leta 1480 še imenovala *Tbaraschitzberg*, »Svarožičev hrib«.

² Ljubov V. Kurkina, *ord(o)gostь/*rad(o)gostь etc., v: *Etimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov, Praslavjanskij leksičeskij fond*, Vyp. 32, Moskva: Nauka 2005, str. 147-148. Toponime iz imena Radogost omenja Franc Miklošič v delu *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg 1927, str. 91 (ponatis razprave iz *Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historischen Klasse*, Wien 1860-74?).

³ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 2. knjiga, Ljubljana 1906, str. 348, št. 452. Primerjaj tudi: Fr(anc) Kos, Ob osebnih imenih pri starih Slovencih, *Letopis Matice Slovenske* 1886, str. 132, št. 208.

⁴ Anton Tomaž Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*, 1-2, Ljubljana 1981, str. 260.

⁵ Aleksandar Loma, Radogost, v: *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*, Svetlana M. Tolstoj in Ljubinko Radenković (ur.), Beograd 2001, str. 461.

⁶ Anton Tomaž Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije* 1-2, Ljubljana 1981, str. 260.

⁷ Andrej Pleterski, Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih, *Zgodovinski časopis* 50 (1996), št. 2, str. 173.

⁸ Marko Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana 2009, str. 392.

Po poročilu Jakoba Kelemine je bil nek toponim severozahodno od Celja v srednjeveških listinah zapisan kot *Zwarocz*⁹. Ime Svarog pa nastopa v imenu zaselka in gradu Torek pri Senovem (leta 1309 *Twaroch*)¹⁰. Tudi ime demona v Istri, *Švaržič*, kaže na tradicijo Svarožiča med Južnimi Slovani. Pri Čehih, Slovakah in Ukrajincih pa je spomin na Svaroga ali Svarožiča ognjeni duh Rarog (*Rároch, Rároch* ipd.)¹¹.

A tudi tedaj, ko osebna in krajevna imena ne potrjujejo obstoja religioznega kulta Radogosta ali Svarožiča, vendarle kažejo na kulturno sorodnost in neko skupno tradicijo na obsežnih slovanskih območjih. Glede na teritorialno razširjenost bi pričakovali, da je ta tradicija dokaj stara. Vprašamo pa se lahko tudi, od kod izvira ta tradicija?

Med strokovnjaki se je uveljavilo mnenje, da je izvir imena in teonima Radogost treba iskati v imenu slovanskega princa Ardagastosa, ki ga omenjata Teofanes (*Kronografija* 254.11) in Teofilakt iz Simokate (*Zgodbe* 6.7 in 6.9). Teofilakt je opisal vdor Slovanov do obzidja Bizanca leta 584 in kot vodjo enega od slovanskih oddelkov omenja Ardagasta¹². Zasluga lingvистa François Cornillota je ugotovitev, da se ime dinastije Ardagastos povezuje z imenom iransko-skitskega božanstva Ardagušt, ki je predstavljalo božanski ogenj¹³. Teonim slovanskega boga ognja Radogosta po Cornillotu izhaja iz naslednje etimološke linije: Arta wahišta > Ardagušt > Ardagast > Radogost. Arta je staroiranska paralela sanskrtskemu *ṛta* (božanski red, pravičnost, latinski *ritus*), iranski *artawān* pa je v istem smislu blaženi pravičnik v raju. Tako kot je staroindijska *ṛta* povezana z Agnijem, božanskim ognjem, se staroiranska *arta* povezuje z Atarjem.

Pomembno je torej spoznanje, da ima slovanski Svarožič/Radogost korenine v jeziku in kulturi skitskih ljudstev, ki so naseljevala stepski pas ozemlja severno od Črnega morja. Tod je prišlo do stika s Slovani in do prenosa pomembnih sestavin religije in mitologije, kar je vidno tudi v slovanskih jezikih, v izrazih bog, ogenj/vatra, nebo, div, zli, kazen, kajati, sram, ipd.¹⁴ Jasnejša nam postane Radogostova povezava z ognjem, svetlobo, pa tudi z institucijo vladarja in vojaško organizacijo. Očitno pa je tudi, da na baltski kult Svarožiča/Radogosta niso v tolikšni meri vplivali germanski vzori, kot so razlagali starejši avtorji.

Kultura Slovanov v času prvih germanskih kronistov v 11. stoletju ni mogla biti celovita in tudi dejansko ni bila več enotna. Kulturna delitev med vzhodnimi, zahodnimi in južnimi Slovani je bila tedaj že jasno razpoznavna. Iz teh časovnih in pokrajinskih okoliščin so izhajale tudi samosvoje poteze v religiji in mitologiji. Oleg N. Trubačev je dokazoval, da so se največje inovacije na tem področju dogajale predvsem v obdobjih slovanskega

⁹ Jakob Kelemina v recenziji J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, *Etnolog* 1 (1926-27), str. 167.

¹⁰ Pavle Blaznik, *Historična topografija Slovenije, II., Slovenska Stajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500*, knj. 2, SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Maribor 1988, str. 428.

¹¹ Loma, str. 485.

¹² Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 1. knjiga, Ljubljana 1902, str. 108, št. 90; primerjaj tudi str. 134, št. 108.

¹³ François Cornillot, Le feu et le prince des Slaves (Première partie): De Svarožič à Ardagastos, *Slovo* 15 (1994), str. 53-54.

¹⁴ Nekatera novejša dela o tej problematiki: Oleg N. Trubačev, Iz slavjano-iranskih leksičeskih otnošenij, *Etimologija* 1965, Moskva 1967, str. 3-81; Oleg N. Trubačev, Lingvističeskaja periferija drevnejšego slavjanstva: Indoarijcy v Severnom Pričernomor'je, *Voprosy jazykoznanija* 1977, No. 6, str. 13-29; Josef Reczek, *Nejstarsze słowiańsko-irańskie stosunki językowe*, Kraków 1985; Varja Cvetko Orešnik, *K metodologiji preučevanja balto-slovansko-indoirańskih jezikovnih odnosov*, Prvi del, Zbirka Linguistica et philologica, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana 1998, str. 126-127; Aleksandar Loma, *Skytische Lehnwörter im Slavischen. Versuch ein Problemstellung*, *Studia etymologica Brunensia* 1, I. Janyčková and H. Karlikova (eds.), Praha 2000, str. 333-350.

srečevanja s krščanstvom in na stičnih točkah z njim. V 11. stoletju torej ni obstajal nek enoten slovanski panteon. Upoštevati je tudi treba, da so se v južnoslovanskem prostoru ohranile nekatere arhaične prvine, ki jih ne zasledimo pri vzhodnih in ne pri zahodnih Slovanih. Slovenskega Kresnika zato seveda ne moremo razglasiti za nekakšno preprosto kopijo polabskega Svarožiča/Radogosta. Kljub temu pa je zahodnoslovansko in baltsko primerjalno gradivo tako pomembno in zanimivo, da ga moramo nujno upoštevati, seveda z določeno mero pazljivosti¹⁵.

Ob ugotovitvah, ki jih je predstavil Cornillot, pa tudi ob rezultatih raziskav južnoslovanske sakralne topografije in toponimije, bi kazalo revidirati stališče, da pri Slovanih »ne more biti govora o skupnih podedovanih religioznih predstavah, kakor jih poznamo ob koncu poganske dobe pri Rusih in Pomorjancih«¹⁶. Ko je pred desetletji o tem problemu pisal France Bezlaj, je sicer priznal, da je Rusom in Pomorjancem skupna paralela Svarog : Svarožič, vendar je to pojasnil tako kot pred njim že Jagić¹⁷, da »utegne biti ta skupna poteza šele plod kasnejših trgovskih stikov. Ko so Arabci v sedmem stoletju zaprli Sredozemsko morje za mednarodni promet, se je vsa evropska trgovina z vzhodom preusmerila na severno prometno pot preko Baltika, ruskih rek in Kaspiškega morja. Razvoj slovanskih mest kakor Arkone, Novgoroda in Kijeva, je prav tako kakor nemška hanzeatska mesta neposredni rezultat te nove prometne poti. Samo na te novo nastale kulturne centre se nanašajo sodobna poročila arabskih popotnikov in zahodnih misionarjev, za vse ostalo velikansko slovansko zaledje pa nimamo nobenih direktnih poročil«¹⁸.

Sodobna znanost daje temu fenomenu drugačne poudarke, predvsem pa ugotavlja, da lahko upravičeno govorimo o splošnoslovanski podobi najvišje ravni bogov: »Ta v glavnem temelji na gradivu izročil, ki so se še v zgodovinskem času ohranile na dveh nasprotnih območjih Slavije – na skrajnem severozahodu in na skrajnem vzhodu/jugovzhodu (v Kijevu) in delno na severovzhodu (v Novgorodu), torej prav tam, kjer so se ob intenzivnejših interakcijah z drugimi kulturnimi izročili in jeziki posebej trdno ohranili arhaizmi in se – še več – pod 'tujim' pritiskom celo aktualizirali in okrepili svoje pozicije, četudi samo tako dolgo, dokler ravnotežje med 'svojim' in 'tujim' ni bilo porušeno«¹⁹.

Poskusi rekonstrukcije stare religije Slovanov so v zadnjih desetletjih dobili spodbudo in teoretično oporo zlasti v raziskavah V. V. Ivanova in V. N. Toporova o žanrskih matrikah praslovanskega slovstva in njihovih povezavah z ritualom. Pomembna spoznanja je prineslo tudi preučevanje umeščanja staroslovanskih kulturnih lokacij v pokrajino. Obe metodi sta pomagali razkriti »arhetipsko strukturno mrežo lastnosti, ki se skozi tisočletja in prostor ni bistveno spreminjala«²⁰. Če si podrobneje ogledamo prostorsko strukturo, ta po Andreju Pleterskem obsega trojico svetih krajev, ki sestavljajo trikotnik, v katerem sta »božanstvi nebesnega in zemeljskega /.../ izenačeni s poletnim in zimskim sončnim

¹⁵ V zvezi s tem glej: Nikolai Mikhailov, *Balto-slovenica: Alcuni paralleli mitologici, Res Balticae* 1996, str. 151-178 (zlasti poglavje II., pruss. *kresze* – slov. *kres*, str. 164-166).

¹⁶ France Bezlaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih, *Slovenski etnograf* 3-4 (1951), str. 343.

¹⁷ Vatroslav Jagić, *Mythologische Skizzen, I. Svarog und Svarožič, Archiv für slavische Philologie* 4 (1880), str. 412-427.

¹⁸ Bezlaj 1951, str. 343.

¹⁹ Vladimir N. Toporov, *Predzgodovina književnosti pri Slovanih: Poskus rekonstrukcije*, Zbirka Županičeva knjižnica št. 9, Ljubljana 2002, str. 68.

²⁰ Andrej Pleterski, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov, *Zgodovinski časopis* 50 (1996), št. 4, str. 482.

obratom, enakonočje pa je božanstvo, ki ju povezuje«²¹. Prvi dve božanstvi sta vladali nebesnemu in htorskemu svetu, tretje, ženskega spola, pa je pripadalo zemeljsko-vodnemu svetu. Srednji del pokrajine bi tako pripadal Perunu, jug ali vzhod Velesu in sever ali zahod boginji Mokoš²². Iz obsežnih Cornillotovih izvajanj izvemo, da so tudi v skitsko-iranskem prostoru imele ključno vlogo triade, ki so ponazarjale gibanje Sonca. V tem primeru je šlo za jutranje (vzhodno), opoldansko (južno) in popoldansko (zahodno) Sonce. Zahajajoče Sonce, Apam Napat, je vsakokrat potonilo v varstvo vode, ki jo je posebljala boginja Anahita.

Marsikaj torej kaže, da se naša zgodba začenja na ozemljih, ki so bila pod močnim vplivom iranske kulture. Prototip vladarja je bil v starem Iranu mitološki polbožanski junak Yima. Yima je bil kot prvi smrtnik tudi prvi posrednik med ljudmi in bogovi pri žrtevem ognju. Vladal je v svojem paradizu nekje na južni strani sveta, kamor so po smrti prišli izbrani pravičniki. Njegova indijska paralela je bil začetnik človeške rase, gospodar onstranstva in sodnik duš pokojnikov, Yama. Tudi on je prestoloval na jugu, zato so v vedski Indiji polagali umirajoče ljudi na zemljo z obrazi obrnjenimi v to nebesno smer. Povezan je bil z ognjem in je imel solarne karakteristike²³.

Po staroiranskem koledarju se je novo leto začelo 21. marca ob pomladanskem ekvinoxu. Prvi mesec je bil po tradiciji Aveste posvečen pravičnim pokojnikom *fravašijem*, zato se je imenoval *fravašinam* (pehlevijsko *frawardin*). Duše umrlih so dejansko čistili že v dneh od 10. do 20. marca, ki so pomenili konec starega leta. Tedaj naj bi se duše vračale v človeško okolje obiskovat svojce²⁴. Po Avesti naj bi se duše umrlih hranile s pomladanskim maslom. V zvezi s tem je navada vzhodnih Slovanov, da naredijo kolač iz masla, smetane in belega sira in kos tega peciva položijo na grob. To se dogaja na *radunico*, *radonico* ali *radovnico*, velikonočni torek (ponekod tudi na ponedeljek), ko naj bi duše prednikov gostovale na svojih domovih ali ko naj bi bil po krščanski razlagi čas Kristusovega vstajenja. Ime *radunica* ipd. izhaja iz besede rad (»srečen«) in radovati se²⁵.

V Avesti ima Yima vzdevek *xšaeta* (»svetleč«, »bleščoč«, »žareč«), kar kaže na njegovo povezanost z ognjem. Izraz *xšaeta* nastopa le še pri omembah Sonca, t.j. sončnega ognja, in podvodnega ognja Apam Napat. Ogenj v vodi je bil utelesen kot nevihtni blisk, zahajajoče sonce nad morjem ipd. Opoldanski sončni ogenj je bil Atar, na južni strani neba, popoldanski ogenj Apam Napat pa je obvladoval zahodno nebesno stran. Blagoslov najvišjega boga v obliki svetlobe se je imenoval *xvarənah* (*hvarənah*). Tri vladarske kvalitete *xvarnah*, ki jih je imel Yima, odgovarjajo trem vrstam svetlega ognja: tistega pri svečnikih (Atar) vojščakih (Apam Napat) in poljedelcih/živinorejcih (Mitra). Vzdevka Mitra sta bila Wispati (od tod tudi slovansko *gospodb* in *gospodarb*) in Baga (*bogb*)²⁶.

Indoiranski mitološki junak *Wrtrahan, ubijalec kačjega htorskega demona, je imel v indijskem prostoru svojega dvojnika v vedskem bogu Indri. Med Skiti, na območju step

²¹ Ibid., str. 482.

²² Andrej Pleterski, Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih, *Zgodovinski časopis* 50 (1996), št. 2, str. 181.

²³ Primerjaj: Zmago Šmitek, Kusum P. Merh, Yama: the glorious lord of the other world (recenzija), *Studia mythologica Slavica* 8 (2005), str. 271-272.

²⁴ Cornillot 1994, str. 84

²⁵ Cornillot 1994, str. 86-87; T.A. Agapkina, Radunica, v: *Slavjanske drevnosti*, Tom 4, Rossijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija, Moskva 2009, str. 389-391.

²⁶ François Cornillot, Le feu et le prince des Slaves: De Svarožič au Borysthène, *Slovo* 16 (1995-96), str. 132, 134.

severno od Črnega morja, pa je bil to *Waragan, zmagovalec nad demonom Waro (v indijski obliki Valo ali Vrtro). V izvorni skitski obliki je bil morebitna inkarnacija samega Waragana beli konj, *Aspa-waragan²⁷. Na ta mitološki lik se je pozneje toliko lažje navezal krščanski kult svetega Jurija, jahajočega na belem konju, ki se je iz Bizanca hitro širil v Rusijo. Pri baltskih Slovanih sta bila atributa Svarožiča konj bele barve in kopje, podobno kot v svetišču Sventovita v Arkoni.

Bojevniško božanstvo skitskih plemen (primerljivo z Mitro) je bilo *Sparag ali *Sfarag, kar prav tako izhaja iz imena *Aspa-waragan. Od tod pa prihaja ime vladarske dinastije, ki se v grški transkribciji glasi Spargapeithes ali Spargapises²⁸. Kraljevski antropnim Spargapeithes ali Spargapises bi lahko – po Cornillotu – prevedli kot »sinovi boga na zmagujočem konju«²⁹. Ta oblika je v severnih skitskih narečjih prešla iz oblike *Sparag v *Sfarag. Slovanski odmev te besede je teonim Svarog, ki ga leta 1114 omenja *Ruska kronika*. Iz njegovega imena je bil izpeljan teonim Svarožič, »sin Svaroga«. Kult Svarožiča torej pri Slovanih ne more biti sorazmerno nov in izoliran pojav, saj ima osnove v starejši plasti slovanske kulture.

Po mnenju Jakoba Kelemine je na Slovenskem bog Svarožič nastopal z vzdevkom Kresnik³⁰. Tedaj, pred osmimi desetletji, se je njegova trditev brez prepričljivih argumentov zdela precej tvegana. Zato ji je svojčas oporekal tudi France Bezlaj³¹. Zdaj bi ob Cornillotovih izvajanjih in z upoštevanjem dublete Radogost lahko obnovili to hipotezo. V to smer nas vodijo tudi tipološke analogije med mitološkima likoma slovenskega Kresnika in iranskega Yime. Zapisali smo že, da cela vrsta teh analogij »kaže na tesno prepletenost Yimove podobe z ognjem in Soncem in morebiti pojasnjuje tudi tovrstne relacije pri Kresniku«³². Skitski teonim *Sparagapəša (»sin Sparaga/Sfaraga«) je bil tudi vzdevek podvodnega ognja. V mitologiji Osetincev, daljnih potomcev Skitov, še zdaj velja ogenj za sončevega sina³³. Prav tako je pri njih znana prisega nad ognjiščem. Aleksandar Loma je s tem primerjal srbski božični obred polazajnika (polazenika), imenovanega Radovan, ki se dogaja na hišnem ognjišču³⁴.

Ime Radogost je po ljudski etimologiji pomenilo »radi gost« in je pomenilo tistega, ki rad sprejme svoje goste ali tistega, ki dobro skrbi za goste ipd. Primerjaj češko: radohostinství – gostoljubnost. Praznik mrtvih se pri vzhodnih Slovanih imenuje radunica. Vse to vsebuje pomen »radovati se«. Anton Tomaž Linhart je leta 1791, sledeč Karlu Gottlobu Antonu, imenoval Radogosta »bog veselja ali dobrodelni veseli tujec«³⁵. Kres je bil za Slovence »oganj tega veselja«; tako ga vsaj označuje Hipolit (Janez Adam Gaiger) v svojem rokopisnem slovarju *Dictionarium trilingue* (II. 63) iz leta 1711. Pomladanski ognji so bili tudi drugod v Evropi povezani s praznovanjem plodnosti in ljubezni; ponekod so se po bogu Jupitru imenovali »iovius«, »iovialis« (veseli, veseljaški).

²⁷ François Cornillot, *L'aube schytique du monde slave*, *Slovo* 14 (1993?), str. 196-199.

²⁸ Cornillot 1993, str. 184.

²⁹ Cornillot 1993, str. 201.

³⁰ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930, str. 8; enako tudi v Keleminovi recenziji J. Peisker, *Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes*, *Etnolog* 1 (1926-27), str. 166-169.

³¹ Bezlaj, str. 346.

³² Zmago Šmitek, *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinje preteklosti*, Ljubljana 2004, str. 154.

³³ Cornillot 1993, str. 206; citira V.I. Abaeva, *Dohristianskaja religija Alan*, Moskva 1960, str. 11.

³⁴ Loma (Radogost), str. 461.

³⁵ Anton Tomaž Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*, 1-2, Ljubljana 1981, str. 260

»Mladi kraljevič«, ki ga poznajo ljudske kresne pesmi na večjem delu slovenskega ozemlja, rad gostuje med kresovalci in še zlasti med kresovalkami³⁶. Po zapisu Matija Valjavca z Dolenjske se zasliši petje deklet

predaleč v drugo deželó,
tje noter v svitlo izbico,
u gorko belo posteljco,
kjer kraljič mlad je sladko spal.

Kraljevič je nato naročil hlapcu:

osédlej mi konjiča dva,
sebi enga, meni enga,
da tjekaj brž pojezdiva³⁷.

Podobno je gospodar ukazal služabniku tudi v pesmi iz okolice Begunj in ga še posvaril, naj ne jaha prehitro, da se ob topotu kopit dekleta ne bi ustrašila in ušla od ognja³⁸. To sugerira, da je obred sestavljalo ne preglasno petje, verjetno brez glasbenih inštrumentov. Tudi v koroških ljudskih pesmih nastopa kraljevič kot gost (brez služabnikovega spremstva) iz devete dežele, ki se pridruži kresovalkam. Ob odhodu si izbere eno od kresovalk, tisto z najlepšim glasom, in jo odpelje s sabo. Razlikuje se prekmurska varianta iz Trnja, po kateri »mladi kralj iz etoga grada visokega« naroči svojim slugam, naj mu pripeljejo pastirico, ki jo sliši igrati na gosli in drumlico³⁹. Vendar v tem zadnjem primeru ni omenjeno kresovanje.

Lahko bi sklepali, da je bil obred kresovanja dvodelen: najprej invokacija božanstva, kar je bilo poverjeno neporočenim dekletom, sledilo pa je skupno rajanje mladine. Po besedilu kresne pesmi iz Volčan na Tolminskem je »kraljič mlad« krščanski Jezus, ki zapleše v kolu praznujočih fantov in deklet okoli ognja. Zgodi se prepir in pretep (verjetno zaradi katere od kresovalk) in Jezus si hoče obvezati rane. Ruto za obvezo mu odreče bogata kresovalka, podari pa mu jo revna »uboga hči«. Slednja je za to nagrajena s tremi skrinjami rut⁴⁰. Krščanska poustvaritev poganskega motiva vsebuje moralni poduk: ples je pregrešno dejanje, ki si zasluži kazen. Krščanski vpliv je viden tudi v ljudski pesmi iz Ziljske doline, kjer mimo treh kresovalk potuje Marija, ki nosi v rokah malega Jezusa⁴¹.

Zanimivo paralelo gostujočemu kresnemu kraljeviču imamo v liku slovenskega polažarja ali polažiča, ki ga poznajo tudi drugi Slovani z imenom polažajnik ipd. To je prvi obiskovalec, ki pride v hišo v prednovoletnem času (v pravoslavnem okolju od Mitrovdana 26.10.-8.11. do praznika Treh kraljev 6.1.-19.1.). Imenujejo ga »božji gost« in velja za poslanca prednikov. Na vsako posestvo prinaša srečo, rodovitnost in bogastvo, kar je pod-

³⁶ Na pomembnost podatkov o kresovanju je opozoril že Nikolaj Mikhailov (Fragment slovenskoj mifopoetičeskoj tradicii, v: *Koncept dviženija v jazyke i kul'ture*, Rossijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija i balkanistiki, Moskva 1996, str. 141).

³⁷ *Slovenske ljudske pesmi, Prva knjiga: Pripovedne pesmi*, (dalje SLP), Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar, Valens Vodušek (ur.), Ljubljana 1970, str. 313 (št. 57/3).

³⁸ SLP, str. 314 (št. 57/4).

³⁹ SLP, str. 316-317 (št. 58/1-2).

⁴⁰ *Slovenske narodne pesmi*, (dalje SNP), Karol Štrekelj (ur.), zv. 1, Ljubljana 1895-1898, str. 342 (št. 300).

⁴¹ SNP, zv. 3, Ljubljana 1904-1907, str. 203 (št. 5151).

krepljeno z različnimi obrednimi dejanji. Pomembno pa je, da se ti obredi vedno dogajajo okoli hišnega ognjišča⁴². V Pomurju je polažar fant, ki na Lucijin praznik (13. decembra) pride v hišo in nakrmi živino. Na Lucijino je bil po starem julijanskem koledarju najkrajši dan v letu. Šega se ponovi tudi na božično in novoletno jutro. Polažar z dvorišča prinese v hišo drva in jih razmeče po prostorih, vmes pa izreče voščilo za rodovitnost v naslednjem letu. Na Goričkem so otroci vrgli polena pod mizo in pod ognjišče, drugod v Pomurju so pred vrata postavili tudi drevesni štor. V Porabju je gospodinja s tako prinesenimi poleni na sveti post skuhala kosilo⁴³. Drugod na Slovenskem so poznali polažarje, kolednike in podobne obredne obhodnike tudi ob drugih praznikih na prehodu iz starega v novo leto, npr. na dan vernih duš, ko se po stari veri vračajo na naš svet duše pokojnikov⁴⁴. Vendar simbolika ognjišča in ognja ob teh priložnostih ni bila tako izrazita.

Kadar je mestu Retri pretila nevarnost, je po Thietmarju (*Chronicon* 6.23) iz morja vstal njen zaščitnik (Svarožič) v podobi velikanskega vepra. V liku te živali bi lahko prepoznali sončno božanstvo, mogoča pa je tudi razlaga, da je veper Svarožičev nasprotnik, s katerim se spopade⁴⁵. Obe varianti nastopata v slovenskem ljudskem izročilu o Kresniku, ki se v oblakih bori kot veper z nasprotnikom v isti živalski podobi. Po indoevropski tradiciji je simbol Sonca tudi konj, ki je obenem prenašalec duš na oni svet. Kresnik ima po nekaterih slovenskih pripovedih ob rojstvu na telesu sledi konjskih kopit. Poroka kraljeviča s kresovalko pa je motiv hierogamije, Sončeve svete poroke. Prav na Balkanu se ta motiv pogostokrat pojavlja v ljudskih pesmih kot ženitev personificiranega Sonca ali Meseca z dekletom⁴⁶. Vse te mitološke fragmente je mogoče povezati z likoma Svarožiča in Radogosta, kot ju poznamo iz staroslovanske in skitsko-iranske tradicije.

⁴² V.V. Usačova, Polažajnik, v: *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*, Svetlana M. Tolstoj in Ljubinko Radenković (ur.), Beograd 2001, str. 436-437.

⁴³ Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev*, Druga knjiga, Ljubljana 1989, str. 249-250.

⁴⁴ Kuret, str. 129-130.

⁴⁵ Toporov 2002, str. 61

⁴⁶ Isti, str. 50.

From the Ancient Slavic Svarožič/Radogost to the Slovene Kresnik

Zmago Šmitek

Dedicated to Nikolai Mikhailov

Historical sources tell us that Slavs knew and venerated Svarožič also by another name or nickname: Radogost or Radigost. The name of this deity, which was associated with fire, was not known only to Slavs along the Oder and Elbe rivers, but also occurs as a personal name or place name in the large territory extending from Poland and the Czech Republic to Serbia and Russia. The personal name Radogost was also known in Slovenia. That was the name (recorded as *Radagozt*) of a man who lived in the Möll Valley (Sln. *Belanska dolina*), in the area along the Gail (Sln. *Zilja*) River around 975 AD. According to archival sources from that time, Bishop Abraham of Freising received several farms in Bela (Germ. Obervellach/Sln. Zgornja Bela) from a noble clergyman called Ruodhar, and one of the occupants of these farms was called Radogost. In the eighteenth century Anton Tomaž Linhart sought the roots of the hydronym Radovna (a tributary of the Sava) and the toponyms Radovljica and Rodna in the name Radogost, although in the case of the first two names, only the root Rado- can be recognised. In Bosnia the oronym Ragodost near Perun Hill at Vareš features a metathesis that is probably ritualistic. In such cases it is possible to speculate about the symbolic and sacred significance of the name also among southern Slavs.

In Slovenia, several place names with the root Svar- have been preserved. These include Svarje and Svarošek and the hydronym Svarina. The place name Sromlje (*Swaromel* in 1309) originally referred to the inhabitants of Svarom's settlement. In archival sources the village of Verače near Podčetrtek is called *Tbaraschitzberg* or "Svarožič Hill" as late as 1480. The name Svarog can also be discerned in the name of the hamlet and castle of Torek near Senovo (*Twaroch* in 1309). The name of the Istrian demon *Švaržič* also points to the tradition of Svarožič among southern Slavs. Among Czechs, Slovaks and Ukrainians, the memory of Svarog or Svarožič is preserved in the fire spirit Rarog (*Rároch, Rároch* etc.).

It is important to note that the Slavic Svarožič/Radogost originates in the language and culture of Scythian peoples that lived on the steppes north of the Black Sea. Experts maintain that the name and theonym Radogost originates from the name of the Slavic prince Ardagastos, who is mentioned by Theophanes and Theophylact Simocatta. Theophylact described the advancement of Slavs as far as the walls of Byzantium in 584 and he mentions Ardagast among the leaders of the Slavic troops. The linguist François Cornillot discovered that the name of the Ardagastos family is associated with the name of the Iranian/Scythian deity Ardagust that symbolised divine fire. According to Cornillot, the theonym of the Slavic god of fire Radogost is derived from the following etymological line: Arta wahishta > Ardagusht > Ardagast > Radogost. *Arta* is an ancient Iranian parallel to the Sanskrit *rta* (divine order, justice, Lat. *ritus*), whereas the Iranian *artawān* is a blessed righteous man in paradise. Just as the ancient Indian *rta* is associated with Agni, the divine fire, the ancient Iranian *arta* is associated with Atar.

Consequently there is much evidence that our story begins in lands strongly influenced by Iranian culture. In Iran, the prototype of a ruler was the mythological semi-

divine hero Yima. As the first mortal he was also the intermediary between people and gods next to the sacrificial fire. He ruled in his paradise somewhere on the southern side of the world where chosen righteous people abided after death. Yima's Indian parallel was Yama, the originator of humanity, the lord of the Otherworld and the judge of dead souls. He also reigned in the south and therefore in Vedic India, where the dying were placed on the ground with faces in that direction. He was associated with fire and had solar characteristics.

In the ancient Iranian calendar, the new year began on 21 March, during the spring equinox. In the Avestan tradition, the first month was dedicated to the righteous deceased or *fravashi* and was therefore called *fravashinam* (*frawardin* in Pehlevi). But the souls of the deceased were in fact venerated already from 10 to 20 March, at the end of the year. At that time souls were believed to return to the world of the living to visit their relatives. According to Avesta, the souls of the dead fed on spring butter. This is the origin of the custom of the eastern Slavs of making a cake of butter, cream and white cheese and placing a piece of this cake on graves. This takes place at *radunica*, *radonica* or *radovnica*, Easter Tuesday (in some places also on Monday), when the souls of the ancestors visit their homes or when according to Christian tradition Christ rose from the dead. The name *radunica* etc. originates from the words *rad* 'happy' and *radovati se* 'to rejoice'.

The Indian counterpart of the Indo-Iranian mythological hero *Wrtrahan, the slayer of the chthonian snake-like demon was the Vedic god Indra. Among Scythians, on the steppes north of the Black Sea, this was *Waragan, the slayer of the demon Wara (the Indian Vala or Vrtra). In the original Scythian form, the incarnation of Waragan was possibly the white horse, *Aspa-waragan. This mythological figure later gave rise to the Christian cult of St George on a white horse, which spread quickly from Byzantium to Russia. Among Baltic Slavs, the attributes of Svarožič were a white horse and a lance, like those in the temple of Sventovit in Arkona.

The warrior deity of the Scythian tribes (comparable with Mithras) was *Sparag or *Sfarag, which is also derived from the name *Aspa-waragan. This is the origin of the name of the ruling dynasty Spargapeithes or Spargapises in Greek transcription. According to Cornillot, the royal anthroponym Spargapeithes or Spargapises can be translated as "sons of the god on the victorious horse". This form was in northern Scythian dialects transformed into *Sfarag. A distant Slavic counterpart of the word is the theonym Svarog, which is mentioned in *Russian Chronicle* in 1114. This was the origin of the theonym Svarožič, meaning "the son of Svarog". Therefore the Slavic cult of Svarožič cannot be a relatively recent and isolated phenomenon, because it originates from an older stratum of Slavic culture.

According to Jakob Kelemina, the god Svarožič appeared under the appellation Kresnik in Slovenia. Eight decades ago Kelemina's claim, which was without substantial proof, seemed very risky and was, among others, opposed by France Bezljaj. But in view of Cornillot's deductions and taking into account the synonym Radogost, his hypothesis can now be upheld. It is furthermore confirmed by typological analogies between the mythological figures of the Slovene Kresnik and Iranian Yima. As already noted, a whole range of these analogies "points to the close connection between Yima's image and the fire and Sun and therefore probably explains similar relations with regard to Kresnik". The Scythian theonym *Sparagapesha ("son of Sparag/Sfarag") was also a nickname for underwater fire. In the mythology of the Ossetians, who are distant relatives of the Scythians, fire is still re-

garded the son of the Sun. Swearing oaths on the fireplace is also found there. Aleksandar Loma compared this with the Serbian Christmas ritual involving the first Christmas guest congratulator *poladžajnik* or *poladženičnik*, called Radovan, which takes place next to the fireplace of the household.

In folk etymology, the name Radogost can be divided into the words “radi gost” and means the one who is ready to welcome a guest or the one who takes good care of the guest. For example, the Czech word for hospitality is *radohostinství*. Among eastern Slavs the holiday of the dead is called *radunica*. All these words contain the expression *radovati se* ‘to rejoice’. In 1791 Anton Tomaž Linhart followed Karl Gottlob Anton and called Radogost “the god of joy or the generous happy foreigner”. Among Slovenes the midsummer bonfire represented “the fire of this joy”; as such it is described by Hippolytus (Janez Adam Gaiger) in his manuscript *Dictionarium trilingue* (II. 63) from 1711. Midsummer bonfires elsewhere in Europe were also associated with celebrations of fertility and love; in some places they were called *iovius* or *iovalis* ‘rejoicing, merry’ after the god Jupiter.

“The young prince” from the midsummer folk songs in the majority of Slovene-populated territory loves to join midsummer revellers, particularly maiden. The ritual burning of midsummer bonfires probably consisted of two parts: first the deity was invoked, a task for unmarried maidens, and this was followed by the communal dancing of youth. According to a midsummer song from Volčane in Tolmin area, the “prince” is a young Christian Jesus who joins the round dance of the revelling boys and girls around the fire. A dispute and a fight break out (probably over one of the girls) and Jesus wants to bandage his wounds. A rich girl refuses to give him her scarf, but it is readily supplied by “a poor daughter” who is duly awarded with three chests full of scarves. The Christian replica of the pagan motif features a moral: dancing is sinful and must be punished.

An interesting parallel to the prince who comes as a guest to the midsummer bonfire festivities is the Slovene *poladžar* or *poladžič*, known among other Slavic nations as *poladžajnik* and similar. This is the first visitor in a household in the period before the New Year’s. In eastern Slavs this figure is a “divine guest” and an emissary of the ancestors. He brings happiness, fertility and wealth to every estate, which is further emphasised with various ritual actions. It is important that these rituals always take place around the fireplace. In the Slovene region of Pomurje, *poladžar* brings firewood from the courtyard into the house and throws it around in different rooms while pronouncing good wishes for fertility in the coming year.

According to Thietmar of Merseburg (*Chronicon* 6.23) when the town of Retra was in danger, its protector (Svarožič) rose from the sea in the form of a giant boar. This animal could symbolise a sun deity, but it is also possible that the boar is the opponent that is fought by Svarožič. Both versions appear in the Slovene folk traditions about Kresnik, who fights in the clouds as a boar against an enemy in the same animal form. According to the Indo-European tradition another symbol of the Sun is the horse that also takes souls to the Otherworld. According to some Slovene tales, Kresnik had horse hoof marks on his body when he was born. The marriage of the prince with a female midsummer reveller is a hierogamy motif, symbolizing the sacred marriage of the Sun. In the Balkans this motif is often featured in folk songs as a marriage between the personification of the Sun or the Moon and a girl. All these mythological fragments can be connected with the figures of Svarožič and Radogost from the ancient Slavic and Scythian/Iranian tradition.